

УДК 930.2

© Олена Готра
(Ірпінь)

БІОГРАФІСТИКА В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ

У статті автор простежує значення біографістики у дослідженні історії. Розкрито значення біографічних досліджень як важливої складової гуманітарної науки та культури. Висвітлено тенденції розвитку сучасної вітчизняної біографістики.

Ключові слова: біографістика, інтелектуальна історія, біографія, ідеал, культура.

Е. Готра

Биографистика в контексте исследования истории

В статье автор прослеживает значение биографистики в исследовании истории. Раскрыто значение биографических исследований как важной части гуманитарной науки и культуры. Освещены тенденции развития современной отечественной биографистики.

Ключевые слова: биографистика, интеллектуальная история, биография, идеал, культура.

E. Gotra

Biography Studies in the Context of History Research

The author traces the importance of the Biography Studies in the researching of history. The article discloses the value of biographical research as an important part of humanities science and culture. The author illustrated trends in modern national Biography Studies.

Key words: Biography Studies, Intellectual History, Biography, an ideal, culture.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття в розвитку історичної науки ознаменувався помітною активізацією біографічних досліджень. Індивідуалізація історичного процесу, дослідження особового аспекту в ході історії завжди привертала увагу вчених. Такий підхід пояснюється перш за все тим, що в нових суспільно-політичних умовах потребують переоцінки деякі історичні події, виділення та більш детальне дослідження окремих постатей в історії. Історична біографістика дає змогу через особистість доповнити саму історію, вона є складовою історіографії.

Процеси глобалізації, європейська інтеграція поставили нові вимоги до історичної науки. На думку вчених, постмодернізм знайшов своє відображення в інтелектуальній історії. Науковці намагаються розглянути діяльність особистості в контексті періоду історії, в якій вона жила. Сучас-

на інтелектуальна історія вимагає нового бачення минулого, в якому йдеться насамперед не про «зовнішню історію» об'єктів, а про «внутрішню історію» суб'єктів, власне про «людську» історію, нерозривно пов'язану з нагромадженням і використанням здобутків людського генія – інтелекту¹. Авторитетною є думка відомого російського фахівця з проблем теорії та методології історичної науки Л.Репіної, яка є президентом Товариства інтелектуальної історії (Росія). Вона доводить, що предмет інтелектуальної історії в сучасному її розумінні включає не тільки історію досягнень людського інтелекту, тобто результатів інтелектуальної, творчої діяльності, але й історію самої цієї діяльності в її процесуальній незавершеності, і культурне середовище, що задає їй свої умови та передумови, і біографії самих творців, і їх міжособистісні зв'язки, і історію розповсюдження та сприйняття нових ідей і знань².

Персональна історія досліджує внутрішній світ особистості, емоції, навіть розглядає психологічний аналіз у соціальній дійсності.

В.І. Попик визначає, що біографічне знання є не лише галуззю гуманітарної науки, а й важливою частиною національної культури, суспільно-політичного, інтелектуального та духовного життя. Більше того, воно безпосередньо стосується світоглядних, ідеологічних засад суспільства, глибокої системи його цінностей. Є підстави стверджувати, що національна біографіка не лише працює на потреби науки, освіти, культури, а й справляє доволі багатоплановий вплив на формування національної та громадянської свідомості співвітчизників, їхніх історичних уявлень і політичних уподобань, життєвих переконань і моральних цінностей, соціальної психології³.

Науковці не лише отримали можливості об'єктивно оцінювати історичні події, а докорінно змінилася атмосфера в суспільстві. Сьогодні відчувається велике зацікавлення народу своєю історією. Ми живемо в ХХІ столітті і суспільство вимагає нову людину з особистою біографією. Яскравим свідченням цього стала поява за останні роки багатьох документальних, наукових і науково-методичних видань, захист докторських і кандидатських дисертацій, присвячених цій проблемі.

Дослідження історії в особах, зокрема відомих постатей ХІХ ст., творчої спадщини, громадсько-політичних і культурних діячів, які зробили свій внесок у розвиток вітчизняної та світової культури, сприяє гуманізації дослідницького процесу. Висвітлення їх життєвого та творчого шляху, повернення до їхніх праць і досвіду є надзвичайно актуальним і має неocenне наукове, суспільне й соціальне значення.

Зауважимо, що українська наукова біографістика має давні традиції. Перший досвід створен-

ня біографічного словника належить до середини ХІХ ст. і був пов'язаний з діяльністю видатного науковця, професора університету св. Володимира В. Антоновича та цілої плеяди інших блискучих вчених-гуманітаріїв: М. Грушевського, С. Єфремова, В. Щербини та ін.

Теоретико-методологічні засади аналізу біографії як історичного джерела та історичного факту, методологія біографістики досліджені недостатньо. Відсутність розробок методологічних та теоретичних питань біографістики пояснюється зміною самої парадигми людського прогресу.

Цінним внеском у розвиток біографістики є роботи професора В. Чишка, зокрема монографія «Біографістика як галузь історичної науки: історіографія та методологія». В. Чишко наголошував, що специфічними методиками історико-біографічного аналізу є такі, що мають справу з визначенням та поясненням ролі індивідуального в історичному процесі⁴. Структура історико-біографічного дослідження, що його здійснює біограф, може бути така:

- вибір особи та постановка завдання біографом, формулювання мети;
- визначення кола можливих біографічних джерел та їх аналіз;
- визначення кола історичних фактів, що стосуються особи, та їх аналіз;
- хронологічна реконструкція життєвого шляху особи: її внутрішнього світу, психолого-світоглядних, наукових, художніх, політичних та інших поглядів історичної ситуації;
- логічна реконструкція історичних ситуацій та умов життя і діяльності особи;
- оцінка особистості, побудова єдиної гіпотези, її доказ із залученням всього емпіричного матеріалу⁵.

На думку В. Чишка, аналіз біографічних досліджень в історичному контексті є надзвичайно важливим напрямом історичної науки з огляду на сучасні завдання розбудови нашої держави⁶. Науковець розглядав біографію, як історико-літературний жанр, а біографістику – як історико-біографічний напрям⁷.

Продовжили справу В.С. Чишка вчені В.І. Попик, С.М. Ляшко, І.Б. Матяш, І.В. Старовойтенко та інші.

Біографістика – наукова дисципліна, яка вивчає теорію, методологію, методику, історіографію, практику та термінологічний апарат історико-біографічних досліджень, джерелознавчі проблеми біографій та різноманітні види біографічної продукції. Термін «біографістика» введений вжиток як заміник терміна «біографіка».

Без окремої людини історія (або точніше, уявлення про неї) є порожнім звуком. Така увага до людини змушує по-іншому підходити до вивчен-

ня і розуміння минулого, підносячи її ранг і значення у минулих подіях, вбачаючи зміст історії не стільки в політичних або економічних подіях, скільки в свідомих (чи несвідомих) намірах осіб, котрі їх ініціювали. В давній філософській дискусії про первинність свідомості чи буття сучасна наукова думка схиляється до визнання вищості першої, принаймні стосовно людської історії⁸.

Важливим завданням біографістики як складової інтелектуальної історії є прагнення показати через індивідуальну ідентичність соціальну дійсність. Ми є свідками співвідносин мікро- та макроаналізу.

Феноменом культури постмодерну називає інтелектуальну історію фахівець з української історіографії І.І. Колесник⁹.

Креативним є такий напрям як «інтелектуальна біографія» або «історія інтелектуалів» (у просторі історичної науки – біоісторіографія). Інтелектуальна персоналістика або біографія інтелектуала – найпопулярніший і найскладніший жанр інтелектуальної історії. Зазвичай творча біографія, психологія й свідомість вченого, письменника, культурного діяча сприймається під кутом зору внутрішньої логіки, автономно від особливостей культурного та наукового життя епохи, без занурення у внутрішній світ героя, без вивчення зовнішньої мотивації інтелектуальної діяльності, поведінкових реакцій¹⁰.

На думку І.І. Колесник, сучасні дослідники розрізняють дві стратегії вивчення індивідуальної історії інтелектуала: 1) вивчення соціуму через особистість, тобто соціокультурної ситуації життя героя; 2) «екзистенційний біографізм», що передбачає реконструкцію внутрішнього психологічного світу, його динаміки, екзистенційного досвіду індивідуума (Л. Репіна). Джерелом вивчення інтелектуального світу індивідуума виступає група его-джерел (тобто пам'ятки особистого походження), що репрезентують його емоційно-психічний склад, самосвідомість, життєвий досвід¹¹.

Дискусійним у контексті інтелектуальної історії є поняття історичної свідомості. Вона є об'єктом політичної культури, – мова йде про суспільне ставлення до минулого, це надає їй соціального значення. Аналізуючи ці поняття, І.І. Колесник наголошує, що історична свідомість – це фрагмент наукового світогляду, саме його суб'єктивний, людський вимір. Історична свідомість – це засіб світобачення через людину, яка вивчає цей світ¹².

Доктор філософських наук Е.Ю. Соловійов наголошував, що біографічне дослідження відгукується не лише на історичні, але й на сучасні питання, шукає відповіді на них у досвіді минулого¹³. Біографічні знання це не лише галузь історичної науки, а й частина культурних цінностей, яка сприяє пробудженню національної свідомості україн-

ського народу. Це дає змогу через призму біографії особистості осмислити внесок України у світову науку і культуру, дослідити маловідомі події та факти.

На думку Е.Ю.Соловйова, тема людини в об'єктивній драмі історії дозволяє успішно вирішити проблему конкретно-історичної індивідуалізації видатних діячів минулого. Саме проблемно-історична орієнтація дає можливість, з одного боку, розглядати мислителів минулого не просто меморіально, а з другого – погасити вихідну зарозумілість, яка супроводжує усвідомлення того, що ми належимо до найбільш пізньої, а таким чином, і «найбільш розумної» фази суспільного розвитку. Ні, багато з того, що хвилює нас сьогодні, зовсім непогано усвідомлювалось у минулому, але тільки в цілковито іншому розумовому матеріалі. Розпізнати наші власні питання в чужорідних випадках розмірковувань, примусити інтелектуалів минулих віків відповідати на ці питання, залучити їх до нинішньої дискусії в ролі живих співрозмовників і навіть проникливих наставників – ось, мабуть, найбільш плідний, найбільш дивовижний результат, якого може досягти біографічний аналіз¹⁴.

Визначальну роль особистісного фактора у процесах суспільно-культурного розвитку країни підкреслює й сучасний хід української історії. Дослідження персоналій – могутній засіб національного самоствердження. Відновлення історичної пам'яті народу сприяє утвердженню національної ідеї, гуманістичних традицій у суспільстві. В цьому сенсі погляд на минуле саме через людський вимір є особливо актуальним.

На думку Дмитра Стуса, біографістика – важлива складова ідеології. На біографіях виховуються, вчаться бути патріотами, любити й ненавидіти. Він доводить, що біографії людей (великих і різних) – це ліки від втрати віри у світ і людську доброту, це шанс завдяки чужому прикладові з честю вийти з ситуації, яка здається безвихідною. Загалом біографія – це ідеологічна складова держави. «Комусь на світі гірше, ніж тобі», – написала колись Ліна Костенко, і в цьому – великий оптимізм, велика віра в безмежність людських сил за всіх обставин залишитися людиною. «Я переконаний, – пише Дмитро Стус, – що це – головне в біографії»¹⁵.

Кожен народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особах. Ідеал цей у кожного народу відповідає його характерові, визначається його громадським життям, розвивається з його розвитком. У період «ідеологічного вакууму» завдання історичної науки – допомогти створити цей ідеал. Джерелом його створення може стати біографічний жанр.

Професор, президент Київського міжнародного інституту соціології В.Є. Хмелько виділяє п'ять

етапів розвитку суспільства: первіснообщинний, аграрний, індустріальний, інформаційний і пропонує для визначення майбутнього – людинотворчий. Це дає змогу передбачити, що найближчим часом відбудеться якісний стрибок у розвитку наук про формування особистості. Можливо, будуть створені доступні методи розвитку творчих здібностей людини, її інтелектуального потенціалу. Дослідження українського вченого В.Хмелька, на відміну від прогнозів американського вченого Ф.Фукуями, переконливо доводять, що справжня історія людини як вільної творчої особистості в ХХІ столітті тільки починається¹⁶.

На наш погляд, біографістика дає змогу збагатити внутрішній світ особистості, підвищити її інтелект. Дослідження біографії розкриває нахнення діяча, показує творчі переживання, головне – пробуджує прагнення самостійно шукати істину, розвиває пізнавальну активність. Молоде покоління сьогодні повинне готувати себе як учасника якісних змін суспільства, його економічних та політичних структур; повинне бути здатним до широкого історичного та філософського мислення. Разом з тим це стимулює до потреби у самоосвіті та самовдосконаленні, підвищує роль особистості у гуманізації сучасного суспільства в цілому.

Уся історія – результат культурних компромісів, у центрі якого стоїть особистість, що запропонувала найкращі (оптимальні для даного часу і культури) умови такого компромісу. Але в жодному разі не можна скидати з

рахунку того факту, що кожна особистість є носієм своїх, «пофарбованих» у суто індивідуальні кольори, знань і світогляду, котрі вона хоче (або не хоче) переказати (нав'язати) іншим¹⁷.

Біографістика допомагає поступово перейти автору від мікроаналізу до макроаналізу, що сприяє соціалізації історії. В.П. Кононенко повідомляє, що інтелектуальна історія є окремою історичною дисципліною, об'єктом вивчення якої є людина (люди) минулого, яка розглядається під кутом зору, як вона (вони) «конструювала» політичний, економічний, релігійний та інші сегменти суспільного життя. Тобто можна говорити про об'єкт інтелектуальної історії як «конструювання» культури у широкому розумінні цього поняття¹⁸.

Біографістика стала одним з пріоритетних напрямів історичних досліджень, що, з одного боку, посилює індивідуалізацію дослідницького процесу, а з другого – поглиблює реконструкцію історичних процесів через призму життя та діяльності конкретних особистостей. Цю думку доводив О. П. Оглоблін: «...дослідження історичного минулого і досвід сучасного цілковито й остаточно переконали мене в історичній вартості людини, як творця історії»¹⁹. Завдяки такому підходу сам іс-

торичний процес постає незаідеологізованим, а досліджується через історичні персоналії.

На думку Л. Костенко, українська ідея в новому тисячолітті полягає у створенні нової енергетики – «гуманітарної аури своєї нації». З метою засвоєння молодим поколінням історичного досвіду боротьби за українську культуру та для розкриття спадкоємності поколінь, нерозривного зв'язку процесу становлення української культури актуальними є біографічні дослідження діячів ХІХ ст. У попередні роки в умовах тоталітарного режиму, масових репресій у наукових дослідженнях з історії культури характерною була «безособовість», що спричиняла наявність «білих плям». Відомий громадсько-політичний діяч минулого Д. Донцов зазначав: «Мусимо відповісти собі виразно на питання: де, в якій добі нашої історії, в яких її провідних постатях маємо черпати свій заповіт, свої ідеали»²⁰. Біографічні дослідження є орієнтиром у пошуках ідеалу.

Одним із принципів реалізації Державної національної програми «Освіта» (Україна – ХХІ ст.) є гуманізація освіти, що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, у найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб. Становлення творчої і гармонійно розвинутої особистості включає в себе як передумову засвоєння кожним індивідом досвіду попередніх поколінь і утворення як нових форм буття, так і самої людини. Ми живемо в ХХІ столітті і сьогодні особливої уваги потребує глибоке розуміння історії України, традицій української культури.

В цілому треба зазначити, що для вирішення завдання створити цілісну концепцію людини, для гармонії особистості і суспільства важливим чинником може стати історична наука, зокрема біографістика як складова інтелектуальної історії. Перехід історичної науки від колективно формалізованого подання історії до особистісного визначає роль та місце особи в незалежній державі. Біографістика не лише допомагає молоді вивчати історію, а й дає можливість усвідомити кожною молодою людиною свою роль, як дійової особи історії, відчути себе нащадком великого українського народу.

Сказане дає підстави сподіватися, що біографія культурного та громадського діяча доводить, що історію творить людина, життя і доля якої невіддільні від її ідей, які в сукупності утворюють національну культуру. Образ діяча, його досягнення допомагають виховувати благородні риси характеру у молоді, сприяти формуванню професіонала, громадянина-патріота демократичного суспільства, інтелігента. В.І. Попик уточнює, що важливим позитивним надбанням української біографістики необхідно вважати також поступовий

відхід від національно-політичної та примітивізованої «педагогічної» заангажованості, прямолінійних уявлень про те, що біографія «має виховувати». Твір біографіста радше має допомогти читачеві навчитися розуміти іншу людину, іншу епоху, шукати спільне та відмінне, тим самим вчитися розуміти себе та наш час. Тобто справді йдеться про виховання, але не шляхом дидактики та моралізаторства, а через піднесення всієї гуманітарної культури особи²¹.

Біографістика дає можливість пізнавати національну історію й відкриває бачення перспективи розвитку нації та національної історичної місії.

Усе помітніше місце в інтелектуальній історії займає інтенсивний мікроаналіз, будь-то аналіз конкретного тексту або ситуації, окремої творчої особистості або міжособистісних відносин в інтелектуальному середовищі. Персоналізований, чи то біографічний, підхід є традиційно пріоритетним в історії думки і науки, не кажучи вже про історію художньої творчості, з урахуванням ролі особистого начала у цих сферах людської активності. Більше того, персональні аспекти інтелектуальної історії знаходять продовження в оригінальному жанрі інтелектуальних автобіографій і навіть інтелектуальних «сповідей», до якого, зовсім не випадково, звернувся цілий ряд визначних істориків другої половини ХХ ст.²²

Методологія виділяє біографічний метод в арсеналі істориків, оскільки традиційно історична наука надає перевагу вивченню життєвого шляху, творчості, політичної та громадської діяльності відомих акторів історії²³.

Отже, в період постмодернізму актуальними стають інтелектуальна, персональна історія. При вивченні певних періодів становлення та розвитку Української держави необхідно враховувати історичний досвід, теорію, практику і зміст розвитку культури, світоглядні орієнтири та конкретно-історичну діяльність визначних громадсько-політичних діячів, представників вітчизняної культури. Головне – це історичні уроки, історична пам'ять. Історія вчить нові покоління історичній правді.

Завдання сучасної історичної науки полягає у подоланні наслідків заідеологізованості досліджень минулого та переорієнтування її на розв'язання суто національних завдань, виділенні історичних уроків на ґрунті історичної правди. Найперспективнішою, зрештою, видається теоретична модель «нової культурно-інтелектуальної історії» з деяким уточненням, що стосується переважання інтересу власне інтелектуальної історії до історичних категорій мислення, інтелектуальної діяльності та продуктів людського інтелекту, а також до історичного розвитку інтелектуальної сфери (включаючи її художні, гуманітарно-соці-

льні, натуралістичні, філософські компоненти) в рамках загальнокультурної парадигми²⁴.

Принцип історизму – це універсальний принцип дослідження. Науковці розглядають інтелектуальну історію як напрям у методології історичної науки періоду постмодернізму. В сучасних умовах ідейно-теоретичною основою має стати власний історичний досвід, менталітет, багаті духовно-моральні традиції багатонаціонального українського народу.

Отже, автором розкрито значення біографічних досліджень і довідкових біографічних видань як важливої частини національної гуманітарної науки та культури. Висвітлено тенденції розвитку сучасної вітчизняної біографістики у її зв'язках із проблемами суспільно-політичного вибору України, пошуку громадянського ідеалу. Вивчення історії через людський чинник та врахування його впливу є надзвичайно актуальним, адже це сприяє соціалізації історії.

¹ *Зашикільняк Л.О.* Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування) // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Головний редактор В.Смолій; відповідальний редактор І.Колесник.* – Вип.1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С.32.

² *Репіна Л.П.* Інтелектуальна історія сьогодні: методи, проблеми, перспективи // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Головний редактор В.Смолій; відповідальний редактор І.Колесник.* – Вип.1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С.106.

³ *Попик В.І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації XXI ст. // *Українська біографістика. Зб. наук. праць.* – К., 2008. – Вип. 4. – С.8.

⁴ *Чишко В.С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К.: НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського Інституту біографічних досліджень, 1996. – С.198.

⁵ *Там само.* – С.187

⁶ *Там само.* – С.198.

⁷ *Там само.* – С.49.

⁸ *Зашикільняк Л.О.* Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування) // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Головний редактор В.Смолій; відповідальний редактор І.Колесник.* – Вип.1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С.30.

⁹ *Колесник І.І.* Культурно-інтелектуальна історія як дзеркало «нової наукової революції» // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Головний редактор В.Смолій; відповідальний редактор І.Колесник.* – Вип.1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С.39.

¹⁰ *Там само.* – С.41-42.

¹¹ *Там само.* – С.42.

¹² *Там само.* – С.43.

¹³ *Соловьев Э.Ю.* Биографический анализ как вид историко-философского исследования / *Прошлое толкует нас: (Очерки по истории философии и культуры).* – М.: Политиздат, 1991. – С. 30.

¹⁴ *Там само.* – С. 50.

¹⁵ *Стус Д. В.* Біографія – це ліки від втрати віри... <http://artvertep.dp.ua/news/429.html>

¹⁶ *Тертычный А.* Фукуяма ошибся: «Конец истории» отодвигают украинские исследователи // *Зеркало недели.* – 2003. – №13. – С. 20.

¹⁷ *Зашикільняк Л.О.* Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування) // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Головний редактор В.Смолій; відповідальний редактор І.Колесник.* – Вип.1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С.29-30.

¹⁸ *Кононенко В.П.* Гетьманщина у перспективі методологічних підходів «Кембриджської школи» інтелектуальної історії // *Український історичний збірник.* – Вип. 15. – 2012. – С.42.

¹⁹ *Оглоблин О.П.* Мій творчий шлях українського історика, «Збірник на пошану Олександра Оглоблина». – Нью-Йорк – (УВАН). – 1977. – С. 50-51.

²⁰ *Кохан В.А.* Хай святиться ім'я твоє: Кн. 1. Галицькі просвітницькі діячі, письменники, вчені – вихідці із священницьких родин. – Чернівці, 1994. – С. 39.

²¹ *Попик В.І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації XXI ст. // *Українська біографістика. Зб. наук. праць.* – К., 2008. – Вип. 4. – С.35.

²² *Репіна Л.П.* Інтелектуальна історія сьогодні: методи, проблеми, перспективи // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Головний редактор В.Смолій; відповідальний редактор І.Колесник.* – Вип.1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С.105.

²³ *Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України.* – К.: В-во Наукова думка, 2009. – 790 с.

²⁴ *Репіна Л.П.* Інтелектуальна історія сьогодні: методи, проблеми, перспективи // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Головний редактор В.Смолій; відповідальний редактор І.Колесник.* – Вип.1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С.99.